

J. J. Heij, *Vernieuwing en bezinning. Nederlandse beeldende kunst en kunstnijverheid ca. 1885-1935 uit de collectie van het Drents Museum* (Zwolle: Waanders, Assen: Drents Museum, 2004, 248 blz., €37,50, ISBN 90 400 8960 4).

In dit jubileumboek wordt aan de hand van schilderijen en objecten uit de collectie van het Drents Museum te Assen een overzicht geboden van zowel beeldende als toegepaste kunst uit de periode ca. 1885-1935. Een opvallend kenmerk van deze periode is dat vele kunstenaars zich op meerdere werkterreinen begaven, gedreven door de wens een breder publiek te bereiken dan de elite alleen. Dit tijdperk, waarin Van Gogh aan het begin en Mondriaan aan het eind werkzaam was met daartussen onder meer Berlage, Breitner, Eisenloeffel, Isaac Israëls, Rietveld en Toorop, wordt met recht een tweede Gouden Eeuw genoemd. Deze term wordt overigens voornamelijk door cultuur- en wetenschapshistorici gebezigd. De kunstwereld was in deze periode ondanks zijn complexe infrastructuur toch aardig overzichtelijk, daar de meeste kunstenaars elkaar kenden. Er bestond een uitgebreid netwerk in Nederland waarbij ondermeer zaken als het katholicisme en het socialisme bindende factoren waren. Een ander bindend element was het feit dat veel kunstenaars familie van elkaar waren en daarnaast persoonlijke relaties en vriendschappen onderhielden die eventuele controverses en polemieken te boven gingen. Internationaal gezien is deze bloeiperiode van weinig belang geweest en afgezien van Van Gogh en Mondriaan zijn maar weinig Nederlandse kunstenaars internationaal doorgebroken.

Dit jubileumboek is uitgebracht ter ere van het honderdvijftigjarig bestaan van het museum en het veertigjarig bestaan van de Stichting van schone kunsten rond 1900. Nu was het Drents Museum van oorsprong een cultuurhistorisch museum, gericht op de eigen regio en opgericht in 1854 met archeologie als zwaartepunt. In 1977 fuseerde het Drents Museum met de Stichting schone kunsten. Het samengaan van het museum en de stichting was niet het resultaat van een gericht beleid, maar min of meer toeval. Midden in de jaren zeventig ging het Drents Museum op zoek naar een andere, betere en grotere behuizing. Ook de Stichting van schone kunsten was hiermee bezig en daarom werd besloten beide collecties onder te brengen in het voormalige Provinciehuis van Drenthe. Dit boek is dan ook een gezamenlijke uitgave geworden. In 1983 was de herinrichting van het museum voltooid en werd een grote tentoonstelling gehouden begeleid door het boekje *Kunst rond 1900*. Sindsdien hebben vele exposities over afzonderlijke kunstenaars plaatsgevonden.

Het boek is opgebouwd uit twee informatieve hoofdstukken ('Vernieuwing en bezinning' en 'Verscheidenheid en samenhang') en bevat handige beschrijvingen en foto's van onder meer schilderijen, tekeningen, meubelen en serviezen van honderdveertig kunstenaars (tevens korte levensbeschrijvingen) en tien fabrieken. Enkele uitzonderingen daargelaten stammen alle afgebeelde objecten uit de periode 1885-1935. Uit het werk van de kunstenaars die in dit boek aan bod komen, is in de collectie van het Drents Museum een representatieve keuze aanwezig. Een aantal voorwerpen is niet als het werk van een bepaalde kunstenaar opgenomen maar als het product van een fabriek.

De geschiedenis van het ontstaan van de collectie valt onder te verdelen in twee tijdperken: de periode van 1885 tot aan de Eerste Wereldoorlog en de periode vanaf die oorlog tot 1935. Waarom is 1885 als beginpunt uitgekozen? De beweging van Tachtig manifesteerde zich in deze tijd voor het eerst (deze beweging omvatte niet alleen de literatuur, maar ook alle andere terreinen van de cultuur). In het beschrijvende gedeelte komen de schilders van Tachtig uitgebreid aan de orde, vervolgens de bloei van de grafiek en de tekenkunst, de autonome kunst versus gemeenschapskunst, impressionisme en luminisme en constructieve kunst, waarvan de architect Berlage de aanvoerder was, en de decoratieve 'Nieuwe Kunst' in Nederland waarmee

kunstnijverheid wordt aangeduid. Voor 1915 was de ceramiek een van de meest succesvolle takken van de Nederlandse kunstnijverheid. Na 1915 volgde een periode van bezinning op het modernisme, mede doordat de Eerste Wereldoorlog een forse economische terugslag betekende door het wegvallen van een groot deel van de export. Later maakten de crisis van 1929 en de economische malaise helaas een einde aan de populariteit van de exuberante en kostbare decoraties. De beschrijving in het boek stopt bij het jaartal 1935. Deze cesuur is voornamelijk gekozen omdat het getal mooi een halve eeuw na 1885 komt. In de jaren dertig treden namelijk ook heel interessante veranderingen op en vanuit dat perspectief is de keuze van het jaartal 1935 niet helemaal gerechtvaardigd.

Dit jubileumboek biedt aan de hand van prachtige illustraties een helder en kleurrijk overzicht van de beeldende kunst en kunstnijverheid van rond 1900. Naast de pakkende teksten zijn de illustraties een lust voor het oog en sluiten goed aan bij de inleidende hoofdstukken. Door een goed register is het tevens een handig naslagwerk voor hen die bezig zijn met de geschiedenis van kunst en kunstnijverheid in deze periode in Nederland en in het bijzonder Noord-Nederland.

Gwendolyn E. van Essen

D. Arnoldus, *Family, family firm, and strategy. Six Dutch family firms in the food industry 1880-1970* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2002, NEHA-serie III: Amsterdam: Aksant, 2002, 448 blz., €36,25, ISBN 90 5260 024 4).

Uitgangspunt van Arnoldus' boek *Family, family firm, and strategy* is het idee van de Amerikaanse econoom Alfred Chandler (*Scale and scope*, 1990) dat bedrijven die geleid werden door families minder succesvol waren dan bedrijven geleid door professionele managers. Familisme houdt in dat ondernemersfamilies het belang van hun familie belangrijker vinden dan dat van de firma. Arnoldus wilde Chandlers these in haar onderzoek niet zozeer ontcrachten — andere auteurs hadden dat reeds gedaan — maar wilde vooral kijken hoe familiebedrijven functioneerden en succesvol werden. Een familiebedrijf wordt door Arnoldus gedefinieerd als een bedrijf waarvan een familie (gedeeltelijk) eigenaar is en familieleden een belangrijke plaats hebben in het management. Het gaat dus om de verbanden tussen verwantschap, bezit en controle. Het boek van Arnoldus past mooi bij (en kan voor onderwijs goed gebruikt worden in combinatie met) boeken als *Familiezoet* van Tina Hammer-Stroeve (Zutphen, 2001) en *Een eigen patroon* van Francisca de Haan (Amsterdam, 2002). Deze boeken stellen alle drie familisme en Chandlers *Family firm debate* centraal.

Arnoldus koos voor de voedingsmiddelenindustrie omdat dit een van de belangrijkste Nederlandse industrietakken is. Ze onderzocht in detail en zeer nauwgezet zes bedrijven uit de Nederlandse voedselindustrie in de periode 1880-1970. Voor haar onderzoek maakte Arnoldus gebruik van bedrijfsarchieven, eerdere wetenschappelijke publicaties en gedenkboeken en ze hield elf interviews.

Ze koos voor twee regio's vanuit het idee dat er niet alleen familiale, maar ook regionale en religieuze netwerken bestonden. Op dit punt haakt ze aan bij Granovetters inbeddingstheorie. *Embeddedness* refereert aan de mate waarin actoren (bedrijven of ondernemers) ingebed zijn in netwerken.

In de Zaanstreek keek Arnoldus naar de (merendeels) door doopsgezinden geleide bedrijven Duyvis, Wessanen & Laan en Honig, en in Oss naar de joodse familiebedrijven Van den Bergh, Van Zwanenberg en Hartog. De Zaanse bedrijven waren ouder dan de Brabantse. Wessanen &